

Speculation from the Perspective of *Sharī'a*

Asadullah Karimi*

Mohammad-Reza Yousefi Shaykh-Robat**

Mohammad-Jawad Tavakoli***

Abstract

Directing liquidity toward productive and beneficial economic activities is a key issue in contemporary financial systems. The factor enabling this transfer of financial resources from holders to those in need is the financial market, working in cooperation with financial institutions. Speculation is among the most widespread activities in financial markets, pursued to profit from predicting price fluctuations.

Speculation remains one of the most controversial issues in financial markets, as economic and financial thinkers hold divergent views on its efficiency and legitimacy, both economic and *Sharī'a*-based. This study, employing a descriptive–analytical method and content analysis, investigates the jurisprudential–economic dimensions of speculative activities in financial markets and seeks to answer the question: What is the ruling on speculation and the income derived from it from a jurisprudential–economic standpoint?

The findings indicate that, based on the general principles and explicit statements of the verses of the Qur'an, traditions, and the views of economists, healthy and balanced speculative activities can be considered a form of *bay' (sale)*. From an economic perspective, they are efficient, and from the standpoint of *Sharī'a*, they are valid. The objections raised—such as speculation being a form of *kanz (hoarding)*, *gharar (excessive uncertainty, ambiguity, or risk in a contract)*, or *qimār (gambling)*—are not substantiated.

Keywords: speculation; jurisprudence (*fiqh*); hoarding (*kanz*); *gharar* (excessive uncertainty, ambiguity, or risk in a contract); financial markets.

* Corresponding Author: Institute of Humanities, Qom, Iran; Email: k.asadullah1972@gmail.com.

** Mofid University, Qom, Iran; Email: yousefi@mofidu.ac.ir.

*** Imam Khomein Educational and Research Institute, Qom, Iran; Email: tavakoli@iki.ac.ir.

سفته‌بازی از منظر شرع

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۹

اسدالله کریمی*

محمد رضا یوسفی شیخ رباط**

محمد جواد توکلی***

چکیده

امروزه هدایت نقدینگی به سمت فعالیت‌های مفید و مولد اقتصادی یکی از مسائل کلیدی است. عاملی که امکان تحقق این مهم، یعنی انتقال منابع مالی از دارندگان به فاقدین آن را میسر می‌نماید، بازارهای مالی با همکاری نهادهای مالی است. سفته‌بازی، یکی از شایع‌ترین فعالیت‌های اقتصادی است که در بازارهای مالی با هدف دستیابی به سود از طریق پیش‌بینی تغییرات قیمت انجام می‌شود. مسئله سفته‌بازی یکی از بحث‌برانگیزترین مسائل موجود در بازارهای مالی می‌باشد؛ زیرا اندیشه‌وران اقتصادی و مالی در مورد سفته‌بازی، چه به لحاظ کارآیی اقتصادی و چه از منظر شرع، دارای دوگانگی دیدگاه هستند. از نقطه نظر این پژوهش، ناگزیر ایجاب می‌کند که با استفاده از روش تحلیلی-توصیفی و تحلیل محتوا، به تجزیه و تحلیل فقهی-اقتصادی فعالیت‌های سفته‌بازانه در بازارهای مالی پرداخته و به سؤال سفته‌بازی و درآمد حاصل از آن با نگاه فقهی-اقتصادی چه حکمی دارد، پاسخ دهد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد با توجه به عمومات و اطلاقات آیات قرآن، روایات و دیدگاه اقتصاددانان، فعالیت‌های سفته‌بازی سالم و متعادل، مصداق بیع به شمار آمده و از نظر اقتصادی کارآ و از نظر شرع صحیح است و اشکالات (سفته‌بازی مصداق کنز و معاملات غرری، قمار و... است) وارد شده، درست نمی‌باشد.

واژگان کلیدی: سفته‌بازی، فقه، کنز، غرر، بازارهای مالی.

*** مؤسسه علوم انسانی قم (نویسنده مسئول).

Email: k.asadullah1972@gmail.com

** دانشگاه مفید قم.

Email: yousefi@mofidu.ac.ir

*** مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی قم.

Email: tavakoli@iki.ac.ir

۱. مقدمه

بازارهای مالی یکی از مهم‌ترین ارکان نظام اقتصادی هستند و وظیفه هدایت پس‌اندازها به‌سوی سرمایه‌گذاری، کاهش هزینه مبادله و تأمین نقدینگی واحدهای تولیدی را به‌عهده دارند و باعث افزایش تولید و کارایی کل سیستم اقتصادی می‌شوند. یکی از مهم‌ترین بازارهای مالی بازار بورس است. بازار بورس نبض اقتصادی و نشان‌دهنده وضعیت اقتصادی هر کشور است. بنابراین، رشد و گسترش بورس اوراق بهادار حاکی از میزان توسعه‌یافتگی اقتصادی هر کشور است. بازار بورس در دنیای امروز در حوزه اقتصاد به‌عنوان یکی از منابع مهم کسب موفقیت‌های بزرگ مالی و اقتصادی مورد توجه است. با وجود این، عدم شناخت کافی از این بازار چه‌بسا به ضررهای جبران‌ناپذیر منجر شود؛ زیرا با گذشت زمان، مسائل جدید همراه با بحث‌ها و چالش‌های جدید در بخش مالی، قدم به عرصه وجود گذاشته است. از جمله آنها پدیده سفته‌بازی و فعالیت‌های سفته‌بازانه است که ممکن است در برخی موارد سؤال‌برانگیز باشد.

با توجه به اینکه نظام مالی اسلامی در یک بستر قانونی و حقوقی مبتنی بر شریعت اسلامی فعالیت می‌نماید، برای توسعه، رشد و شکوفایی شدن اقتصاد، در پی آن است که افزون بر تخصیص بهینه منابع که هدف مشترک تمام نظام‌های مالی است، به هدف‌های بالاتری مانند مطابق بودن رفتارهای اقتصادی افراد جامعه در سطح خرد و کلان با ضوابط و احکام شریعت، رعایت مسائل اخلاقی، توجه به مصالح اجتماعی، اقتصادی و... دست یابد که نتیجه و خروجی این رویکرد، گسترش عدالت و ایجاد رفاه بیشتر خواهد بود. در این میان، پرسش مطرح این است که فعالیت‌های سفته‌بازانه چگونه است؟ آیا با اهداف نظام مالی اسلامی سازگاری دارد و در راستای تأمین اهداف نظام پیش‌گفته قرار می‌گیرد؟

بنابراین، یکی از بحث‌های بنیادی در بازارهای مالی، پدیده بحث‌برانگیز سفته‌بازی و درآمد حاصل از آن در این بازارهاست. از دیرباز در مورد فعالیت‌های سفته‌بازی، اختلاف نظر وجود داشته است. برخی از صاحب‌نظران به ضرورت انکارناپذیر بازار بورس و سفته‌بازی در بازارهای مالی باور دارند و برای سفته‌بازی کارکردهای مفید بیان نموده‌اند و آن را عامل رونق بازارهای مالی و اقتصادی می‌دانند و اعتقاد به صحت فعالیت‌های سفته‌بازی دارند و تنها در صورتی آن را غیرمجاز می‌دانند که با شریعت سازگاری نداشته باشد و معتقدند: سفته‌بازی دارای کارکردهای مثبت می‌باشد و در نتیجه موجب افزایش ظرفیت تولید در اقتصاد و جامعه خواهد شد.

گروهی دیگر معتقدند: فعالیت‌های سفته‌بازی باعث بروز نوسانات، تلاطم شدید قیمتی و ایجاد حباب‌های مخرب و عامل سقوط و ناکارآمدی بازارها می‌شود و آن را زیان‌بار می‌دانند. آنچه

در اقتصاد به افزایش تولید می‌انجامد، رونق بخش واقعی اقتصاد است، نه بزرگ شدن بخش پولی. دارایی‌های پولی اگر به سرمایه تبدیل نشوند، ارزش افزوده ایجاد نمی‌کنند. بدین ترتیب، نگه داشتن بخش قابل توجهی از ثروت جامعه به صورت نقد باعث حبس شدن این ثروت می‌شود. از نظر شرعی نیز به فعالیت‌های سفته‌بازی ایراد دارند (صدر، ۱۳۷۵، ص ۶۵۲-۶۴۵ و توتونچیان، ۱۳۷۹، ص ۲۴۳-۲۴۲). اینها باور دارند که ریشه بسیاری از بحران‌های مالی (بحران مالی مالزی و بحران مالی بورس اوراق بهادار نیویورک) که به سقوط اقتصاد آمریکا در سال ۱۹۳۰ منجر شد و به دنبال آن جهان را تحت تأثیر خود قرار داد، به بورس‌بازی برمی‌گردد.

با توجه به مطالب یادشده، از نقطه نظر این پژوهش، ناگزیر ایجاب می‌کند که موضوع‌شناسی دقیقی از سفته‌بازی و شناخت دقیق از جایگاه سفته‌بازی آن در بازارهای مالی داشته باشد و با استفاده از روش تحلیلی-توصیفی، به تجزیه و تحلیل فقهی-اقتصادی فعالیت‌های سفته‌بازانه بپردازد. بدین ترتیب، در وهله نخست، به چیستی، کارکرد و جایگاه سفته‌بازی در بازارهای مالی پرداخته است. بعد به بررسی دیدگاه‌ها در مورد فعالیت‌های سفته‌بازی از منظر اقتصاددانان پرداخته و در مرحله سوم، تحلیل فقهی جامعی از شقوق مختلف سفته‌بازی ارائه کرده و اینکه شرع و آموزه‌های دینی، چه دلالتی در مورد سفته‌بازی دارد؟ آیا در نظام مالی اسلامی این موضوع مجاز شمرده شده است؟ و آیا سفته‌بازی با اهداف اقتصادی همگرایی دارد، مورد بررسی قرار گرفته است.

۲. پیشینه و مبانی نظری

۲-۱. تعریف سفته‌بازی

سفته‌بازی، همان خرید و فروش به انگیزه کسب سود ناشی از نوسانات در قیمت دارایی است. سفته‌بازی، معامله دارایی‌ها به این امید است که در آینده فروخته یا بازخرید می‌شوند که انگیزه این اقدام، پیش‌بینی تغییرات قیمت‌ها در آینده و به دست آوردن سود است (کالدور، ۱۹۳۹، ص ۱). سفته‌بازی در اصطلاح، وارد شدن به معاملات مالی پرریسک به منظور سود بردن از نوسانات ارزش یک کالا و تصمیم‌گیری در شرایط حدس و گمان و به خطر انداختن سرمایه است. سفته‌بازی با هدف دستیابی به سود، از طریق پیش‌بینی تغییرات قیمت سهام انجام می‌شود (اوبری، ص ۴۴-۴۵) بنابراین، سفته‌بازی، به معنای وارد شدن در معاملات مالی پرریسک برای مدت کوتاه، به منظور سود بردن از نوسانات پیش‌بینی شده تغییرات قیمت دارایی (کالا، ارز، اوراق بهادار) است.

۲-۲. پیشینه و علت پیدایش سفته‌بازی

پیشینه پیدایش واژه بورس و سفته‌بازی شبیه پیشینه به وجود آمدن واژه بانک می‌باشد. با گذشت زمان مراکزی که وظیفه مبادلات پولی را عهده‌دار بودند، به بانک شهرت یافتند. واژه بورس نیز دارای چنین پیشینه‌ای می‌باشد. پیدایش بانک و بورس، در نتیجه تجربه و مهارت انسان و نیاز به سازوکار تسهیل‌کننده بوده است.

در اواخر قرون وسطا در شهرهای شمال ایتالیا بنیان‌های اولیه بورس و بانکداری نهادینه شده بود. تاجران ایتالیایی که به اصول سرمایه‌گذاری آشنا بودند، برای آنکه بتوانند با مناطق دیگر اروپا ارتباط داشته باشند و هزینه‌های حمل و نقل خود را کم نمایند، شهر بروژ در شمال غربی بلژیک، میدانی به نام تربوئرس را، برای تجارت خود انتخاب کردند. در این شهر، هتلی به نام (بوروژ) و خانه‌ای مربوط به اشراف‌زاده‌ای به نام واندربورس بود. این خانه جلوی میدان تربوئرس بود که کارگزاران و تاجران برای داشتن اخبار و اطلاعات اقتصادی کشورهای یکدیگر در آنجا جمع می‌شدند و اوراق بهادار را معامله می‌کردند. یکی از وجه تسمیه‌های بورس احتمالاً از نام واندربورس ناشی شده که تاجران در آن مکان مشغول تجارت بودند (موسویان و سروش، ۱۳۹۳، ص ۱۳-۱۵ و مصطفی یوسف، ۲۰۰۹، ص ۱۱-۱۲).

سفته‌بازی از منظر شرع

از آن تاریخ، این نام به تمام مکان‌هایی که مردم در آنجا به معامله کالاها و اوراق بهادار می‌پرداختند و به تدریج شکل توسعه یافته‌تر یافته بود، بورس می‌گفتند. در آن زمان، این مکان‌ها نظم و انضباط خاصی نداشتند. با گذشت زمان، تالارهای مسقف بورس شکل گرفت (فنائی، ۱۳۹۱، ص ۹-۸). با گسترش مبادلات تجاری در عصر انقلاب صنعتی، نیاز به سرمایه‌گذاری افزایش یافته و در نتیجه مراکزی ایجاد شد که بتوانند بین سرمایه‌گذاران و متقاضیان سرمایه ارتباط برقرار کنند (احمد جبر، ۲۰۰۹، ص ۲۸-۲۹).

۲-۳. پیشینه تحقیق

خورشید احمد (۱۳۷۴، ص ۳۱۹-۳۲۰) می‌نویسد: در مواردی که سفته‌بازی با کمک به تولید و کنترل نوسانات قیمت‌ها به اجتماع خدمت کند، با روح اسلام مطابق است؛ اما سفته‌بازانی که در پی نفع شخصی خود هستند، که نتیجه آن وارد شدن فشار بر اقتصاد است، اسلام چنین اعمالی را محکوم می‌کند. صدر (۱۳۷۵، ص ۵۶۴-۶۵۲) در ارتباط با سفته‌بازی و کنز معتقد است: کنز به معنای ذخیره پول می‌باشد و وضع زکات بر پول‌های اندوخته‌شده را، یک نوع مالیات و ناظر بر جلوگیری از ذخیره پول می‌داند و تجارت قابل قبول اسلام را تجارتی می‌داند که همراه با ارائه

خدمت باشد و چنین تجارتي را نوعی از تولید به شمار آورده است. وی می نویسد: سودی که بدون کار تولیدی و صرفاً از راه انتقال مالکیت به دست آید، معلول سیطره روح خودخواهی بر روابط تجاری می باشد. براساس دیدگاه شهید صدر، نگهداری پول به صورت راکد و خارج کردن آن از جریان فعالیت های اقتصادی حرام است.

توتونچیان (۱۳۷۹، ص ۲۴۲-۲۴۳) می نویسد: آنچه در اقتصاد به افزایش تولید، اشتغال و رفاه منجر می شود، رونق بخش واقعی اقتصاد است، نه بزرگ شدن بخش پولی. وی معتقد است: مجاز شمردن بورس بازی به معنای مجاز شمردن مبادله پول با پول به واسطه سهام یا دارایی دیگر است، و پول در اقتصاد اسلامی نمی تواند ذخیره ارزش باشد؛ زیرا از پول در اقتصاد اسلامی قدرت و توانایی سفته بازی گرفته می شود و دیگر نمی تواند وظیفه ذخیره ارزش بودن را ایفا کند.

صالح آبادی (۱۳۸۲، ص ۶۹-۷۰) می نویسد: از آنجاکه عملیات بورس بازی در چهارچوب بیع و معاملات اسلامی انجام می شود و تمام شرایط معاملات در آن لحاظ می شود، مورد تأیید است. به باور **میرمعزی (۱۳۸۲، ص ۶۲)**، بورس بازی به مفهوم معامله دارایی به انگیزه کسب سود از طریق پیش بینی قیمت با دو شرط جایز است: اول، در چهارچوب احکام مربوط به خرید و فروش نقد، نسیه و سلف انجام شود؛ دوم، سبب اضرار بر مسلمانان نشود که با این شرط، بورس بازی همراه با اشاعه کذب و تبانی برای تغییر مصنوعی قیمت ها خارج می شود.

توحیدی (۱۳۸۲، ص ۱۵۲-۱۵۴) می نویسد: با توجه به عمومات آیات و روایات، سفته بازی با فرض عدم دستکاری، مصداق بیع محسوب شده و اگر در چهارچوب قوانین شریعت انجام شود، از نظر شرعی صحیح است، و شبهات مطرح شده در مورد سفته بازی وارد نیست. **کینز (۱۹۸۳)** برای نخستین بار فعالیت سفته بازی را معرفی کرد و نشان داد که یکی از انگیزه ها برای نگهداری پول، انگیزه سفته بازی است. کینز با این کار، ارتباط دو بخش مالی و واقعی اقتصاد را با هم نشان داد و تأثیر قابل توجه سیاست های پولی را بر بخش واقعی اقتصاد (تولید و اشتغال) بیان نمود؛ اما خود کینز فعالیت سفته بازی را هیچ وقت تأیید نکرد و آن را نوعی احتکار ثروت می دانست.

الترکمانی (۱۴۰۸، ص ۷-۱۱۵)، بورس بازی را خرید و فروش در حال، به امید خرید یا فروش در آینده که قیمت ها تغییر می کند، تعریف کرده و بورس بازی در پول را ممنوع می شمارد. او می نویسد: علمای اسلام، پول را وسیله تسهیل مبادلات تجاری و وسیله ای برای سنجش ارزش کالاها می دانند. پول کالا نیست تا با آن تجارت شود و اگر پول همچون کالا موضوع تجارت قرار گیرد، سبب رکود و عدم ثبات اقتصادی می شود.

توکیک (۲۰۱۴، ص ۳۷۸-۳۹۱) در پژوهشی تلاش نموده که استراتژی هایی را مشخص نماید

که می‌توانند به‌عنوان بورس‌بازی مشروع و بیش‌ازحد طبقه‌بندی شوند. براساس دیدگاه توکیک، تمامی استراتژی‌های بورس‌بازانه مبتنی بر اطلاعات عمومی و در دسترس، که کارایی بازار را بهبود می‌بخشند، می‌توانند به‌عنوان بورس‌بازی مشروع و قانونی به‌شمار آیند. همچنین، وی تعدادی از استراتژی‌های بورس‌بازانه را به‌عنوان بورس‌بازی بیش‌ازحد تعریف می‌کند.

پژوهش‌های انجام‌شده، هرکدام از زاویه خاص وارد بحث سفته‌بازی شده‌اند و براساس همان نگاه، سفته‌بازی را مورد کنکاش قرار داده‌اند. اما در پژوهش پیش‌رو، پدیده سفته‌بازی به‌صورت جامع (به‌لحاظ بررسی قواعد فقهی، بررسی سند و دلالت روایات‌ها، شرعیت و پیامدها و کارایی اقتصادی سفته‌بازی) مورد بحث قرار می‌گیرد.

۳. اقسام سفته‌بازی

سفته‌بازی را می‌توان از زوایای مختلف از جمله مدت زمانی نگهداری دارایی، ابزار تحلیل، آگاهانه یا ناآگاهانه بودن طبقه‌بندی نمود.

۳-۱. سفته‌بازی براساس ابزار تحلیل

الف) سفته‌بازی مبتنی بر اخبار

در اینجا، فعالان بازار، تصمیمات معاملاتی خود را بر مبنای اخبار پایه‌گذاری می‌کنند؛ زیرا اخبار اقتصادی می‌تواند اثرات کوتاه‌مدتی بر بازارهای خاصی چون بازار سهام داشته باشد و سبب نوسانات کوتاه‌مدت این بازارها شود. این معامله‌گران می‌کوشند از پیش‌بینی نحوه واکنش بازار به اخبار خاص، سود کسب نمایند. تأکید این افراد بر واکنش‌های کوتاه‌مدت بر اخبار، جهت تهییج بازار به سمت خاصی است (توحیدی و موسویان، ۱۳۹۷، ص ۵۱).

ب) سفته‌بازی مبتنی بر تحلیل فنی و تکنیکال

در تحلیل بنیادی، وضعیت کلی اقتصاد (از قبیل نرخ بهره، صنعت، سهام)، در نظر گرفته می‌شود و براساس آن به ارزیابی اوراق بهادار پرداخته می‌شود. تحلیل تکنیکال یک نوع مطالعه عملکرد بازار می‌باشد که در آن با استفاده از داده‌ها و روندهای قیمتی سهام، آینده سهام را پیش‌بینی می‌کند. در اینجا سه عامل قیمت، حجم معاملات و قیمت شروع، تعیین‌کننده وضعیت سهام می‌باشد. در این نوع سفته‌بازی که مبتنی بر تحلیل تکنیکال است، معامله‌گران اساس تصمیماتشان را بر اطلاعات آماری درباره قیمت و حجم معاملات در طول زمان، بنا می‌نهند (سجادی، ۱۳۸۸، ص ۴۷-۷۲).

۳-۲. سفته‌بازی به لحاظ افق زمانی

الف) معامله اسکالپ^۱ (نوسان‌گیری)

معامله کردن در تعداد بالا و با حجم کوچک در طول یک روز برای کسب سود فوری از تغییرات کوچک قیمت دارایی است. این نوع معامله، دربرگیرنده معامله‌های مکرر است. این معامله‌گران، کوچک‌ترین جابه‌جایی‌های قیمتی روزانه را هدف قرار داده و تأکیدشان بر سودهای سرمایه‌ای خیلی کم و مکرر است. تصمیم، در چنین معامله‌ای بسیار سریع گرفته می‌شود و دوره نگهداری دارایی، در حد چند ثانیه تا چند دقیقه است. این نوع معامله در عین اینکه سودسازی خوبی دارد، بسیار پرریسک هم به شمار می‌آید. معاملات یادشده برای افرادی مناسب است که سرعت بالایی در تحلیل شرایط اقتصادی دارند و می‌توانند خیلی سریع تصمیم بگیرند (توحیدی، ۱۳۸۲، ص ۱۳۳).

ب) معامله روزانه

معامله روزانه عبارت است از انجام معاملات کوتاه‌مدت که کمتر از یک روز است. معامله روزانه معامله‌ای با افق زمانی بیشتر از معامله نوع قبل است. این معامله‌گران برای بهره‌برداری از نوسانات قیمتی روزانه از تحلیل فنی و تکنیکال استفاده می‌کنند و بسیار فعال بوده و برای سودآوری از تغییرات قیمت یک دارایی معین، استراتژی‌های متنوعی را در نظر می‌گیرند و دارای نظم و انضباط بالایی هستند. این معامله‌گران، سهام خود را در یک بازه چند دقیقه‌ای تا چند ساعتی نگهداری می‌کنند. بازدهی این نوع معامله‌گری از درآمدهای سرمایه‌ای کم و مکرر به دست می‌آید. وارد شدن در معاملات روزانه برای همه افراد مناسب نیست. به دلیل اینکه مستلزم درک عمیق از روش کار بازارها و استراتژی‌های گوناگون برای سودآوری در کوتاه‌مدت است (توحیدی و موسویان، ۱۳۹۷، ص ۵۳-۵۵).

ج) معامله سویینگ^۲ (نوسانی)

معامله کردن برای به دست آوردن سودهای کوتاه‌مدت تا میان‌مدت طی چند روز تا چند هفته. این نوع معامله نزدیک به معامله روزانه است، با این تفاوت که در این معامله بورس‌باز تمایل به پذیرش ریسک بیشتر و موقعیتی دارد که دوره نگهداری در این استراتژی‌ها ممکن است از چند دقیقه تا روزها و هفته‌ها به درازا بکشد. معامله‌گران نیز بر تحلیل فنی و تکنیکال برای یافتن فرصت‌های سودآور تجاری تکیه کرده و توجه کمتری به تحلیل بنیادی و اخبار دارند (همان).

1. Scalping Trading

2. Swing Trading

د) سفته‌بازی موقعیتی

در سفته‌بازی موقعیتی، افق زمانی بیش از معامله سوینگ است و تا ماه‌ها و سال هم ممکن است به درازا بکشد. بنابراین، این معامله، مناسب کسانی است که نمی‌خواهند توجه زیادی به نوسانات بازار داشته باشند. این نوع معامله‌گران از ترکیبی از تحلیل بنیادی و فنی و تکنیکال برای معاملات خود استفاده کرده و هنگام ارزیابی بازار از نمودارها و چارت‌های هفتگی و ماهانه استفاده می‌کنند. در صورتی که به این نتیجه برسند که سهام در چند هفته و یا ماه‌های آینده رشد خوبی خواهد داشت، آن را خریداری می‌کنند. این معامله، نوع تکامل‌یافته معاملات روزانه است. معامله‌گران در اینجا، در عوض نوسانات قیمتی کوتاه‌مدت‌تر از روندهای قیمتی بلندمدت‌تر سود می‌برند. افراد در اینجا براساس تحلیل‌ها و اطلاعات، وارد یک موقعیت می‌شوند و آن را تا زمانی حفظ می‌کنند که به سودآوری برسد.

۳-۳. سفته‌بازی آگاهانه و بدون آگاهی

الف) سفته‌بازی عقلایی

سفته‌بازان عقلایی اسرارآمیزترین فعالان بازار به شمار می‌آیند یا استراتژی معاملاتی آنها خیلی پیچیده است و یا اینکه دارای اطلاعات خاصی هستند که برای دیگر فعالان، ناشناخته هستند و یا از روش‌های دستکاری قیمتی استفاده می‌کنند. استراتژی معاملاتی این افراد مبتنی بر تفاوت قیمت رایج و قیمت آینده دارایی بنا شده است (شیلفر و همکاران، ۱۹۹۰، ص ۲).

ب) سفته‌بازان اخلاص‌زا و غیرعقلایی

این نوع سفته‌بازان، اخلاص‌زا با بازخورد مثبت (معامله‌گران غیرعقلایی با بازخورد مثبت از الگویی تبعیت می‌کنند که در آن، نتایج مثبت یک اقدام، این اعتماد به نفس را به آنها می‌دهد که رفتارشان را در موارد مشابه تکرار کنند به امید اینکه عایدی مثبت ادامه داشته باشد) و غیرمطلع نیز شناخته می‌شوند. عکس‌العمل این معامله‌گران به قیمت‌های رو به افزایش، باعث انحراف قیمت‌های بازار از ارزش‌های بنیادی دارایی‌ها می‌شود. این افراد بیشتر از تحلیل فنی برای تعیین روندها استفاده کرده و استراتژی معاملاتی آنها متأثر از احساس عمومی بازار است (توحیدی، ۱۳۸۲، ص ۱۳۵). سفته‌بازی را می‌توان از زاویه دیگر (نوع ریسک، رفتارهایی که برای افزایش و کاهش قیمت و کسب سود صورت می‌گیرد، رشد اقتصاد، بهره‌وری بنگاه‌ها و رفاه عمومی تأثیر می‌گذارد) به سفته‌بازی سالم و مخرب تقسیم نمود:

سفته‌بازی سالم: فعالان بازار در این نوع سفته‌بازی بعد از بررسی دقیق توانایی مالی و کارایی شرکت‌ها براساس فاکتورهایی مانند دارایی، حجم فروش، سود، سرمایه‌گذاری می‌کنند. حضور این افراد در بازار، باعث پویایی بیشتر بازار شده و سرمایه‌های راكد را به سمت بازار سوق می‌دهند. این نوع سفته‌بازی می‌تواند تولید را افزایش دهند و باعث شکوفایی اقتصادی شوند (رستمی‌ها، ۱۳۹۹، ص ۱۹۲-۱۹۳).

سفته‌بازی مخرب: سفته‌بازان در این دسته سفته‌بازی برای رسیدن به کسب سود سریع دست به انواع دستکاری قیمتی می‌زنند. این نوع سفته‌بازی، به نارضایتی معامله‌کنندگان، ایجاد حباب قیمتی و اخلال در بازار منجر می‌شوند (تهرانی و قدرتی، ۱۳۸۵، ص ۹۸).

۴. تفاوت سفته‌بازی و سرمایه‌گذاری

جان باگل، در کتاب «برخورد فرهنگ‌ها: سرمایه‌گذاری در برابر بورس‌بازی» تفاوت بین سرمایه‌گذاری و پدیده سفته‌بازی را این‌گونه بیان می‌کند: در ذهن بیشتر افراد، سرمایه‌گذاری و سفته‌بازی غیرقابل تشخیص هستند. سرمایه‌گذاری به معنای مالکیت بلندمدت دارایی است، در صورتی که بورس‌بازی بیشتر معامله کوتاه‌مدت است (جان باگل، ۲۰۱۲).

بنیامین گراهام، تمایز بین آن دو را به این می‌داند که سرمایه‌گذاری فعالیتی است که براساس تحلیل کامل (یعنی مطالعه داده‌ها و اطلاعات در چهارچوب استانداردهای معتبر)، امنیت اصل پول و یک بازدهی کافی (یعنی بازدهی، که سرمایه‌گذار میل به پذیرش آن دارد، به شرط آنکه با فهم و بینش باشد و منطقی رفتار نماید) را وعده می‌دهد؛ درحالی‌که در فعالیت‌هایی که موارد یادشده رعایت نشود، بورس‌بازی نامیده می‌شود (گراهام، ۱۹۷۳، ص ۱۸).

فیلیپ کارت بر این باور است که انگیزه می‌تواند ملاک خوب برای تعیین تمایز میان سرمایه‌گذاری و سفته‌بازی باشد. انگیزه بورس‌بازان کسب سود از تغییرات قیمت در کوتاه‌مدت و انگیزه سرمایه‌گذاران کسب سود از فعالیت اقتصادی است (کارت، ۱۹۳۰). به‌طور خلاصه می‌توان گفت: سفته‌بازی و سرمایه‌گذاری به‌لحاظ میزان نرخ بازده، میزان پذیرش ریسک، افق زمانی و روش تحلیل (بنیادی و تکنیکال)، با یکدیگر متفاوت هستند.

۵. کارکردهای سفته‌بازی

۵-۱. کاهش نوسانات قیمت‌ها

سفته‌بازی باعث کم‌شدن تغییرات قیمت اوراق می‌شود. سفته‌بازان، دارای انگیزه قوی برای خرید در

قیمت‌های پایین و فروش در قیمت‌های بالا هستند که این نگرش آنها موجب به وجود آمدن یک نیروی با ثبات کننده طبیعی در بازار می‌شود؛ زیرا وقتی قیمت سهام پایین است، بورس‌بازان که پیش‌بینی افزایش قیمت‌ها در آینده را می‌کنند، تصمیم می‌گیرند تا سهام خریداری کنند که نتیجه این رفتار، افزایش تقاضا برای سهام و جلوگیری از کاهش بیشتر قیمت می‌باشد. در هنگامی که قیمت‌ها افزایش می‌یابد، آنها اقدام به فروش سهام می‌کنند که باعث افزایش عرضه سهام و مانع افزایش بیشتر قیمت سهام می‌شود. فریدمن در کتاب خود می‌نویسد: سفته‌بازانی که به روش‌های تثبیت‌کننده دادوستد کنند، سود به دست می‌آورند (فریدمن، ۱۹۵۳، ص ۱۵۷-۲۰۳).

۵-۲. افزایش درجه‌ی نقدینگی

هر تعداد که معاملات بورس‌بازانه افزایش یابد، ویژگی نقدینگی افزایش می‌یابد؛ یعنی شرایطی به وجود می‌آید که هرگاه فردی تصمیم به فروش یا خرید اوراق بهادار بگیرد، متقاضی و عرضه‌کننده وجود دارد. این وضعیت، افزایش میزان دادوستد بورس را به همراه داشته و در نتیجه باعث شکوفایی اقتصادی خواهد شد (معصومی نیا، ۱۳۹۸، ص ۲۷). فرد بورس‌باز به صورت کاملاً واقعی، با پذیرش بخشی از مسئولیت و ریسک مالکیت سهام و اطمینان به آنهایی که خیلی تمایل به تحمل چنین ریسکی ندارند، به نقدشوندگی بازار کمک می‌کنند (لاوینگتون، ۱۹۱۳، ص ۳۶-۵۲).

۵-۳. پیشینه کردن کارایی بازار

یکی از خدمات‌های ارزشمند سفته‌بازی این است که بازار را کارا تر می‌کند؛ زیرا سفته‌بازان وقتی معامله‌ای انجام می‌دهند، برخی از اطلاعات خود را در بازار رو می‌کنند که قیمت‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد. اطلاعات سفته‌بازان در قیمت‌ها انعکاس می‌یابد و به دیگران این اطمینان را می‌دهد که تمامی اطلاعات در دسترس، در قیمت پدیدار شده‌اند. قیمت‌ها به مصرف‌کنندگان درباره میزان مصرف سیگنال می‌دهند؛ از این رو در موقع افزایشی بودن قیمت‌ها، مصرف‌کنندگان، مصرف خود را کاهش می‌دهند در هنگامی که قیمت‌ها روند کاهشی را تجربه می‌کند، مصرفشان را افزایش می‌دهند. همچنین قیمت‌ها برای تولیدکنندگان در مورد میزان تولید، پیام‌هایی را می‌دهند. افزایش قیمت‌ها سیگنال برای تولید بیشتر و کاهش قیمت‌ها سیگنال برای تولید کمتر، می‌دهند.

۵-۴. واقعی تر شدن قیمت‌ها

اگر سفته‌بازان بتوانند آینده را درست پیش‌بینی نمایند، ارزش آینده اوراق بهادار به ارزش واقعی آنها

نزدیک می‌شود؛ زیرا بورس‌بازانی که وضعیت موجود را درک می‌کنند، اقدام به خرید اوراق بهادار می‌کنند تا در آینده، اوراق بهادار را با قیمت بالاتر به فروش برسانند. پیامد این تقاضاها این است که قیمت‌های فعلی بازار افزایش می‌یابد و مظنه‌های (قیمت‌ها) فعلی به قیمت واقعی سرمایه‌گذاری، فاصله‌اش کم می‌شود، یا اقدام به پیش‌فروش می‌کنند؛ زیرا می‌دانند که در آینده همین اوراق را می‌توانند به قیمت کمتری خریداری نمایند. اقدام یادشده قیمت آنها را کاهش می‌دهد و قیمت‌های جاری را به قیمت‌های واقعی نزدیک می‌کند (معصومی‌نیا، ۱۳۹۸، ص ۳۸).

۵-۵. تحمل ریسک

تولیدکنندگان که از ریسک تغییر قیمت محصول خود در آینده نامطمئن هستند، می‌توانند از طریق پیش‌فروش، در قیمت مشخص به فرد سفته‌باز، ریسک قیمتی را پوشش دهند. در این صورت کشاورزان و تولیدکنندگان به خوبی می‌دانند که کالا و محصول خود را به چه قیمتی در آینده خواهند فروخت و می‌توانند بدون هیچ‌گونه احساس خطر نسبت به نوسان قیمتی محصول در آینده، به فعالیت خود بپردازند. سفته‌بازان پتانسیل جذب ریسک اضافی را دارند که برای دیگران نوعاً قابل تحمل نیست. در واقع، سفته‌بازان به تولیدکنندگان این فرصت را می‌دهند تا ریسک عدم اطمینان قیمتی را به سفته‌باز انتقال دهند و از این طریق خدمتی را به جامعه ارائه می‌نمایند (لاوینگتون، ۱۹۱۳، ص ۳۸-۴۲).

۶. سفته‌بازی در دیدگاه اندیشمندان مسلمان

۶-۱. دیدگاه اندیشمندان اهل سنت

خورشید احمد: تا زمانی که سفته‌بازی از طریق کمک به تولید و کنترل نوسانات قیمت‌ها به جامعه انسانی خدمت نماید، با روح اسلام سازگار و موافق است؛ اما سفته‌بازانی که به دنبال نفع شخصی خود هستند و کمبودهای غیرواقعی ایجاد می‌کنند که نتیجه آن فشار بر اقتصاد است، اسلام این‌گونه فعالیت‌های سفته‌بازانه را قبول ندارد. وی در پایان بحث در مورد سفته‌بازی می‌نویسد: خرید و فروش درست و کارآمد اسعار، در طول تاریخ یک نیاز اجتماعی بوده است (۱۳۷۴، ص ۳۱۹-۳۲۰).

عدنان خالد التركمانی: وی سفته‌بازی در پول را قبول ندارد و چنین استدلال می‌کند: عالمان اسلام، پول را وسیله تسهیل مبادلات تجاری بین افراد جامعه و وسیله‌ای برای سنجش ارزش کالاها و خدمات می‌دانند. پول کالا نیست تا مورد معامله و تجارت قرار گیرد. اگر پول مثل کالا مورد تجارت قرار گیرد، سبب تورم، رکود و عدم ثبات اقتصادی می‌شود (۱۴۰۸، ص ۱۱۵-۱۱۷).

یوسف کمال محمد: بورس‌بازی از سرمایه‌گذاری حقیقی به معامله‌های صوری که در آنها ثمن و مثن مدت‌دار است، تغییر ماهیت داده است. بدین ترتیب، فعالان بورس در بیشتر موارد به قماربازانی تبدیل می‌شوند که روی افزایش و کاهش قیمت‌ها شرط بسته و قمار می‌زنند. وی در مقام ارزیابی فقهی می‌نویسد: اسلام برای فعالیت‌های مالی، انواع ضوابط و مقررات را تشریح نموده است:

- خرید و فروش نقد؛

- اسلام تأمین خطرها را منع نکرده است؛ ولی شرط کرده است که یکی از دو طرف معاوضه باید پرداخت شود؛

- اسلام تفاوت بین قیمت‌ها را از جهت زمان و مکان و کسب درآمد حاصل از این عمل را منع نکرده است؛ به دلیل اینکه ممکن است یک کالا در یک زمان و یا مکان معین کمیاب باشد و در زمان و مکان دیگر به وفور یافت شود که این خود باعث تفاوت در قیمت‌ها می‌شود؛ ولی برای خرید و فروش‌های مدت‌دار ضوابطی را در نظر گرفته است تا بازار را از خطر نابسامانی‌ها حفظ نماید (۱۴۱۴، ص ۲۶۰-۲۸۴).

۱۰۳

سفته‌بازی از منظر شرع

همان‌گونه که اشاره شد موضوع بحث، در آرای اندیشمندان اهل سنت، بورس‌بازی معمول و نامتعادل در بازارهای مالی روزگار ماست که به انگیزه رسیدن به درآمد، اقدام به دستکاری و تغییر مصنوعی قیمت‌ها در بازار می‌کنند؛ اما در صورتی که معاملات به انگیزه کسب سود، در چهارچوب احکام شریعت انجام شود، از دیدگاه آنها مجاز می‌باشد.

۶-۲. دیدگاه فقها و اندیشمندان شیعه

سفته‌بازان هیچ‌گونه ارزش افزوده ارائه نمی‌کنند. آنها فقط از طریق تفاوت قیمت خرید و فروش و قیمت واقعی و انتظاری کسب درآمد می‌کنند. سؤالی که وجود دارد این است که آیا سفته‌بازان، به لحاظ شرعی می‌توانند مالک این درآمدها شوند؟ آیا تحمل ریسک به‌تنهایی از منظر شرعی می‌تواند منشأ درآمد باشد؟

دیدگاه شهید صدر

در دیدگاه اسلامی، توزیع منابع طبیعی براساس سه نوع مالکیت «عمومی، دولتی و خصوصی» انجام می‌شود. مالکیت خصوصی افراد بر ثروت‌های طبیعی تنها از طریق انجام کار و فعالیت اقتصادی ای مفید میسر می‌شود (صدر، ۱۳۷۵، ص ۴۱۷-۵۰۵). شهید صدر می‌نویسد: با نگاه

اجمالی درباره اشیاى مختلف درمی یابیم که ارزش اشیا به دو عامل بستگی دارد: الف) نیاز اقتصادی نسبت به چیزی؛ ب) کمیابی آن در طبیعت. به اعتقاد وی، عرضه و تقاضا عامل تعیین کننده ارزش می باشد (صدر، ۱۳۷۵، ص ۱۷-۳۱). در جای دیگر، تجارت را به دو قسم تقسیم می کند: الف) تجارت مادی، که به معنای نقل و انتقال مکانی است؛ ب) تجارت قانونی، به مفهوم فعالیت های تجاری که از طریق عقد بیع، اجاره و... انجام می شود. ایشان، تجارت مورد پذیرش اسلام را تجارتی می داند که متضمن خدمت باشد که آن را شعبه ای از تولید برشمرده، و بر این باور است سودی که از خرید و فروش عاید افراد می شود، باید نتیجه خدمتی باشد که فرد تاجر آن را تولید می کند، وگرنه تنها نقل و انتقال مالکیت نمی تواند جواز سود را به همراه داشته باشد (همان، ص ۶۴۵-۶۵۲).

ریشه این دیدگاه به بحث توزیع به عوامل تولید، بعد از تولید برمی گردد. وی منشأ درآمد را کار مفید اقتصادی بالفعل یا ذخیره شده در ابزار تولید می داند و نتیجه می گیرد که ریسک نمی تواند منشأ درآمد باشد؛ چه آنکه، نه کالا است و نه کار. ریسک فقط یک حالت خاص ناآگاهانه و درونی است (همان، ص ۵۶۴-۵۶۷). وی با اشاره به نصوصی که انجام معامله قانونی بدون ارائه خدمت تولیدی را نهی می کند، دیدگاه خود را مستند به ادله ذیل می کند.

- عهدنامه مالک اشتر (نامه ۵۳): بخشی از عهدنامه، سفارش درباره تجار، بازرگانان، صاحبان صنایع و جایگاه و فعالیت های اقتصادی آنها، به عنوان گروه فعال اقتصادی- اجتماعی است. حضرت به مالک سفارش می فرماید: مراقب سلامتی و تقویت آنان باش تا در امنیت کامل مشغول فعالیت های خود باشند و اطرافیان خود را، درباره جایگاه بازرگانان به نیکی سفارش نما: «ثُمَّ اسْتَوْصِ بِالْتُّجَّارِ وَ ذَوِي الصَّنَاعَاتِ وَ أَوْصِ بِهِمْ خَيْرًا». سپس آثار تجارت را بیان می کنند: آنها منابع اصلی منفعت مردم و اسباب آسایش جامعه هستند و مال التجاره های مفید را از سرزمین دور دست که عموم مردم جرئت رفتن را ندارند، جمع آوری نموده و منتقل می کنند: «فَإِنَّهُمْ مَوَادُّ الْمَنَافِعِ وَ اسْبَابُ الْمَرَافِقِ، وَ جُلَابِهَا مِنَ الْمَبَاعِدِ وَ الْمَطَارِحِ، فَيَبْرُكُ وَ بَحْرِكُ، وَ سَهْلِكُ وَ جَبَلِكُ، وَ حَيْثُ لَا يَلْتَمِئُ النَّاسُ لِمَوَاضِعِهَا، وَ لَا يَجْتَرُّونَ عَلَيْهَا».

وی از فرمایش امام علی (ع) که تاجران را منابع اصلی منفعت جامعه قلمداد نموده، این گونه نتیجه گیری می نماید که تجارت از نگاه اسلام نوعی تولید و کار مفید است. آنچه که تاجران به دست می آورند، نتیجه همان کار مفید آنها می باشد (همان، ص ۶۴۹).

نقد دیدگاه شهید صدر: از دیدگاه صدر به دست می آید که تحمل ریسک، بهره ای از درآمد ندارد؛ اما برخی از پژوهشگران به این باور دارند که ریسک یکی از عوامل تولید است؛ زیرا اگر

کارفرما تحمل ریسک تولید را نداشته باشد، تولیدی صورت نمی‌گیرد. به همین جهت برای آن از درآمد به دست آمده از تولید، سهمی قائل اند (مصباحی مقدم، ۱۳۸۸، ص ۱۴۴). اینها برای اثبات ادعای خود به فتوای فقها در مورد جواز قرارداد بیمه و ضمانت‌نامه بانکی، استدلال نموده‌اند. بانک و بیمه‌گر با ارزیابی ریسک مورد نظر، آن را ارزش‌گذاری کرده و در مقابل پذیرش آن اجرت می‌گیرند. افزون‌براین، حامیان دیدگاه یادشده، برای اثبات مشروعیت درآمدزایی ریسک به قواعد فقهی مانند «الخراج بالضمان»، «الغنم بالغرم»، «من ضمن مالا فله ربحه» و... استدلال نموده‌اند (سرآبادانی، ۱۳۹۳، ص ۷).

دیگر اینکه، آنچه این بخش از نامه درصدد بیان آن است، برخی از ویژگی‌های تاجران و صنعتگران می‌باشد. از کنار هم قرار دادن این دو فعال اقتصادی به این نتیجه هدایت می‌شویم که تجارت مادی یک نوع تولید به شمار می‌آید (دلالت مطابقی)؛ اما نسبت به تجارت قانونی که آیا منشأ درآمد هست یا نیست، روایت ساکت است. همان‌طور که اشاره شد، شهید صدر منشأ درآمد مشروع را کار مفید اقتصادی، چه به صورت بالفعل یا ذخیره شده در ابزار تولید می‌داند. در صورتی که در موارد زیادی، درآمد مورد قبول شرع وجود دارد و نتیجه کار مفید اقتصادی هم نیست؛ مثل درآمد که در عقد مضاربه به دست می‌آید. وی مشروعیت این گونه درآمدها را با اصل ثبات مالکیت توجیه می‌کند. ۱۰۵ سؤالی که مطرح می‌شود: اگر مشروعیت درآمد در عقد مضاربه با ثابت بودن مالکیت قابل توجیه است، آیا این اصل ثبات مالکیت، نمی‌تواند درآمد حاصل از افزایش قیمت کالا را برای مالک توجیه کند؟ فردی که یک کالای را به قیمتی خریداری می‌کند، بعد از مدتی قیمت این کالا در بازار افزایش می‌یابد. این فرد کالا را با قیمت بالاتر می‌فروشد و کسب سود می‌کند، اصل ثبات مالکیت می‌تواند منشأ مشروعیت این درآمد نیز باشد؛ زیرا کسی که مالک کالا است، مالک افزایش قیمت آن نیز هست. بدین ترتیب، خرید و فروش دارایی به منظور کسب درآمد از راه افزایش قیمت و استفاده از فرصت‌های ایجاد شده در بازار جایز است؛ اگرچه تولید را به دنبال نداشته باشد.

دیدگاه شهید مطهری

بر اساس دیدگاه مطهری دو عامل با هم منشأ ارزش می‌باشند: ۱. ارزش هر شیء برگرفته از اثری است که بر آن شیء مترتب است؛ ۲. کمیابی. ایشان مساوی بودن ارزش با کار را قبول ندارد. به باور وی، کار یکی از علت‌های به وجود آورنده ارزش است نه مساوی با ارزش. قیمت هر شیء ناشی از اثری است که در آینده بر آن مترتب می‌شود نه کار که در مرتبه علت ایجاد کننده آن قرار دارد. البته اثر داشتن به تنهایی نمی‌تواند منشأ ارزش باشد، کمیابی نیز در ارزش مؤثر است.

شهید مطهری نوسان قیمت هر شیء را به عرضه و تقاضا نسبت می‌دهد و می‌نویسد: ارزش در بعضی شرایط اقتصادی دارای نوسان می‌شود و این نوسان قطعاً مربوط به مفید بودن نیست. درجه مفید بودن نوسان پیدا نمی‌کند و عرضه و تقاضا در مفید بودن هیچ تأثیری ندارد؛ اما در قیمت تأثیرگذار است. در بازارهای مالی، عرضه و تقاضا هر لحظه تغییر می‌کند و به تبع تغییرات آنها، قیمت‌ها در بازار نوسان پیدا می‌کند. با توجه به دیدگاه شهید مطهری، انجام معاملات سهام در بازارهای مالی و بورس و کسب سود از طریق تغییرات قیمت، با توجه به این اشکال ندارد که عرضه و تقاضا تعیین‌کننده قیمت است و استفاده از فرصت‌های به وجود آمده در بازارهای مالی اسلامی مشروع است (مطهری، ۱۳۷۱، ص ۵۱-۱۰۹).

۷. سفته‌بازی از منظر آیات و روایات

۷-۱. آیات

بورس‌باز، دارایی مالی را در زمان کوتاه‌مدت خریداری می‌کند به انگیزه اینکه در آینده، آن سهم را به قیمت بالاتر بفروشد و از تفاوت قیمت، سود به‌دست آورد و این فرایند را تکرار می‌کند. بنابراین، بورس‌بازی، مصداق خرید و فروش به انگیزه کسب سود از طریق پیش‌بینی قیمت است. این فعالیت اقتصادی اگر در چهارچوب احکام و قوانین شریعت انجام شود، از دیدگاه همه مذاهب اسلامی جایز است.

برای اثبات این مطلب ادله زیادی وجود دارد؛ از جمله اطلاقات و عمومات آیات شریفه «أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا» (بقره، ۲۷۵). و «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ» (نساء، ۲۹). دال بر صحت عموم معاملات مالی‌ای است که با رضایت بین مردم جریان دارد. به باور برخی مفسران آیه ۲۹ بیانگر زیربنای قوانین اسلامی در باب معاملات مالی است (طباطبایی، ۱۳۶۳، ج ۴، ص ۳۲۳ و مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۳، ص ۳۵۴). آیه یادشده، بر جواز هر آنچه از نظر عرف «تجارت از روی رضایت» شمرده شود، دلالت می‌کند (خوئی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۱۱۵-۱۱۷). مقتضای اطلاق «تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ» این است که هیچ روش خاصی در صحت شرعی تجارت، غیر از صدق عرفی شرط نیست. آیات پیش‌گفته شامل خرید و فروشی می‌شود که به انگیزه بورس‌بازی صورت می‌گیرد. به همین جهت فعالیت‌های سفته‌بازانه اگر متعادل باشد، صحیح است (میرمعزی، ۱۳۸۲، ص ۵۲-۶۱). از آنجایی که معاملات سفته‌بازانه به‌طور معمول، در چهارچوب عقد بیع صورت می‌پذیرد، شامل آیه ۱ از سوره مائده «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ»، آیه ۳۴ از سوره اسراء «وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا» می‌شود که بیانگر صحت هر نوع عقد

تعهد است. با توجه به معنای واژه «عقد» که هر نوع عهد را شامل می‌شود و با توجه به اینکه واژه «العقود» جمع مُحَلّی به «الف» و «لام» است، آیه شریفه از منظر سعه مفهومی در بالاترین حدّ قرار دارد و شامل همه قراردادهایی می‌شود که مردم با همدیگر دارند.

این آیات در خصوص تجارت می‌باشد. اطلاق آیات یادشده شامل سفته‌بازی می‌شود؛ زیرا فردی که با پیش‌بینی آینده اقدام به خرید می‌کند و از این طریق، سود به‌دست می‌آورد. این معامله مصداق تجارّتی است که با رضایت دو طرف معامله انجام شده است. آیه ۱۸۸ سوره اعراف می‌تواند دارای دلالت ضمنی نسبت به موضوع بورس‌بازی باشد: «قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبِ لَأَسْتَكْتَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ»؛ بگو من مالک سود و زیان خویش نیستم، مگر آنچه را خدا بخواهد «و از غیب نیز بی‌خبرم، مگر آنچه خداوند اراده نماید» و اگر از غیب باخبر بودم، سودی فراوانی برای خود فراهم می‌کردم و... (اعراف، ۱۸۸).

طبرسی در مورد تفسیر این جمله «وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبِ لَأَسْتَكْتَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ» از قول پیامبر ﷺ می‌نویسد: اگر از خودم چیزی می‌دانستم، در سال‌های فراوانی، برای سال‌های کم‌برخوررداری ذخیره می‌کردم و در زمان ارزانی برای دوره گرانی خریداری می‌کردم (۱۳۷۲، ج ۱۰، ص ۱۳۲ و ۱۰۷ ابوالفتوح رازی، ۱۴۰۸، ج ۹، ص ۳۴).

سفته‌بازی از منظر شرع

فخر رازی در تفسیر روض الجنان در مورد «وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبِ» از زبان پیامبر ﷺ می‌نویسد: اگر من به عالم غیب علم می‌داشتم که کالایی در کدام زمان کاهش قیمت و چه زمانی افزایش قیمت خواهد داشت، در باب تجارت خیر بسیار برای خودم جمع‌آوری می‌کردم و از این طریق سود و خیر بسیار به‌دست می‌آوردم (ابوالفتوح رازی، همان). مفسران برای دو واژه «خیر و سوء» چندین معنا بیان کرده‌اند: ابی‌حاتم و ابن جریر، در مورد خیر گفته‌اند: خرید هر آنچه که در فروش آن سودی باشد (طباطبایی، ۱۳۶۳). در معانی الاخبار، المیزان، عیاشی و البرهان فی تفسیر القرآن از امام صادق (علیه السلام) نقل شده است که منظور از واژه سوء در آیه شریفه، فقر است (بحرانی، ۱۴۱۵، ج ۲، ص ۶۲۳ و فیض‌کاشانی، ۱۴۱۵، ج ۵، ص ۲۸۵). این آیه بر بورس‌بازی دلالت دارد؛ زیرا بورس‌بازی همین خیر مادی است که در کتاب‌های تفسیری به آن اشاره شده است؛ یعنی همان خرید در قیمت ارزان و فروش در قیمت بالاتر برای کسب سود می‌باشد.

۲-۷. روایات

در منابع روایی، روایت‌هایی وجود دارد که بر جایز بودن معامله به انگیزه کسب سود بدون آنکه در قبال این سود، کار مفید اتفاق افتاده باشد، دلالت می‌کند. ابراهیم الکرخی در روایتی می‌نویسد: از

امام صادق (علیه السلام) سؤال کردم من تعدادی درخت نخل را به قیمت مشخصی به فردی فروختم، بعد آن شخص بلافاصله آنها را به فرد دیگری با قیمت بالاتر فروخت؛ درحالی که ثمن را به من پرداخت نکرده بود. حضرت فرمودند: عیبی ندارد، مگر پرداخت ثمن را برای تو تضمین نکرده بود؟ گفتیم: بله. حضرت فرمودند: پس سود متعلق به او و مال اوست (حرعاملی، ۱۴۱۴، ج ۱۸، ص ۶۴). از ظاهر روایت استفاده می‌شود که خریدار، در فاصله زمانی بین خرید و فروش هیچ کاری انجام نداده است.

محمد حلبی در روایتی می‌نویسد: از امام صادق (علیه السلام) درباره مردی پرسیدم که میوه‌ای را خریداری نموده و سپس قبل از اینکه میوه را تحویل بگیرد، آن را می‌فروشد. حضرت فرمودند: اشکالی به آن وارد نیست. اگر سودی در معامله دوم باشد، قاعدتاً باید بفروشد (همان، ص ۲۲۵). این روایت‌ها اشاره به خرید و فروشی دارد که معامله دوم درحالی انجام می‌شود که فروشنده اول یا ثمن را تحویل نگرفته است و یا خریدار اولی ثمن را دریافت نکرده است و در روایت ابراهیم الکرخی به فاصله زمانی کم دو معامله اشاره شده است و چنین معاملاتی را صحیح دانسته‌اند و چنین معاملاتی مورد تأیید ائمه معصومان (علیهم السلام) است.

۸. اشکالات مطرح شده در مورد سفته‌بازی

۸-۱. قمار بودن سفته‌بازی

از اینکه تصمیم‌گیری در بازار بورس بر پایه احتمالات است، ممکن است اشکال شود که سفته‌بازی یک نوع شرط‌بندی بر قیمت‌های آینده است که از این جهت به قمار شباهت دارد؛ به‌ویژه در مواردی که بازه زمانی نگهداری سهام و دارایی اندک باشد که نقش تجزیه و تحلیل در تصمیم‌گیری شده و تصمیم‌گیری بیشتر براساس شانس صورت می‌گیرد؛ زیرا قمار به خطر انداختن پول بر پایه شانس به امید کسب منفعت است، از جمله فعالیت‌هایی است که در دین اسلام حرام و فعالیتی ضد ارزشی شناخته شده است. همین شبهه دلیل اصلی مخالفت با سفته‌بازی است، به این بیان که افراد برای به‌دست آوردن سود براساس تخمین، نقدینگی خود را وارد این بازار می‌کنند و بدون هیچ عمل مفیدی، تنها براساس شانس، منفعت می‌برند و یا دارایی آنها سوخت می‌شود. پرسش یادشده را برخی از اندیشمندان اهل سنت از جمله احمد الدریشی و عسان قلعاوی و یوسف کمال محمد مطرح کرده‌اند که در پاسخ به این اشکال می‌توان گفت: در قمار دو طرف غیر از برد یا باخت پولی که به‌عنوان گرو گذاشته‌اند، هیچ منفعت دیگری نمی‌برند و برنده، سرمایه قابل توجه را بدون تحمل هیچ‌گونه خسارت و فعالیت اقتصادی دریافت می‌نماید.

قمار، یک بازی با حاصل جمع صفر و مثبتی بر اقبال است؛ در صورتی که ماهیت سفته‌بازی، مبتنی بر تحلیل آمار و اطلاعات است. سفته‌بازان در بازارها از علوم مختلفی مانند ریاضیات، مهندسی مالی در سطح تخصصی استفاده می‌کنند. در بورس، مبادله از طریق به زمان حال در آوردن اطلاعات آینده و پیش‌بینی است. سرمایه‌گذار به میزان آورده خود مالک دارایی‌ها و منابع شرکت سهامی می‌شود و نوسان قیمت سهم، یک متغیر بیرونی نیست که سرمایه‌گذار را برنده یا بازنده معرفی نماید؛ بلکه عامل و متغیر اصلی در نوسان قیمت، عملکرد بنگاه‌های اقتصادی و تغییر مصنوعی در عرضه و تقاضاست، افزون‌براین، کسب سود ناشی از غلبه، در بازی نیست؛ بلکه دادوستد است. با توجه به موارد یادشده می‌توان گفت که مطابقتی در میان پدیده قمار و سفته‌بازی دیده نمی‌شود. از جمله اشکالاتی که به معاملات در بازارهای مالی از جمله بازار بورس گرفته می‌شود، شائبه وجود غرر متن این گونه قراردادها می‌باشد.

۸-۲. اشکال غرری بودن سفته‌بازی

همان‌طور که گفته شد، غرر به معنای جهالت موضوع معامله از نظر اصل وجود مورد معامله، قدرت تسلیم، مقدار، وزن، پیمان و یا اوصاف کالای مورد معامله است و غرر نقطه مقابل شفافیت نسبت به موضوع معامله است. بیع غرری در اسلام باطل و عملی نابخردانه است. بنابراین، می‌توان گفت که حکمت بطلان معامله غرری در زیان‌باری آن به دلیل جهالت و نیز خطر تنازع دو طرف معامله است (واعظ و معینی، ۱۳۹۳، ص ۳۶-۴۱).

تمام فعالیت‌های اقتصادی، به‌ویژه فعالیت سفته‌بازی در بازارهای مالی همیشه با پدیده ریسک همراه است. این همراهی باعث می‌شود این پرسش مطرح شود که آیا بین ریسک موجود در سفته‌بازی با ریسک در غرر، از نگاه فقهی تفاوتی وجود دارد. اشکال مطرح شده این است که معاملات بورس‌بازانه مصداق معاملات غرری است. این اشکال بیشتر از جانب اندیشمندان اهل سنت مطرح می‌شود؛ زیرا آنها غرر را معادل عدم اطمینان دانسته و بر این باورند که بورس‌بازی خالص که نتیجه آن نامطمئن بوده و به شانس بستگی دارد، خود نوعی غرر است. اطلاعات عاملی است که سفته‌بازی را از معاملات غرری متمایز می‌کند. به نظر می‌رسد که نبود اطلاعات در این زمینه موجب می‌شود که حد و مرز بین سفته‌بازی و معاملات غرری بسیار کم شود. بنابراین، به نظر می‌رسد تمهیداتی باید در نظر گرفته شود تا اطلاعات اثرگذار بر قیمت سهام، بهنگام و به‌صورت کامل از طریق منابع رسمی در دسترس همه قرار گیرد.

۸-۳. اکل مال به باطل بودن سفته‌بازی

همان‌گونه که از تعریف‌های سفته‌بازی به دست می‌آید، انگیزه اصلی سفته‌بازان به دست آوردن درآمد ناشی از تغییرات قیمتی است و انگیزه‌ای برای رسیدن به سود ناشی از ارزش افزوده‌ای ندارد که در قبال بهره‌گیری از دارایی و... به دست می‌آید. بنابراین، یکی از اشکالات که در مورد سفته‌بازی ممکن است مطرح شود این است که سفته‌باز، در بازار بورس در قبال درآمد که از راه معاملات سفته‌بازی به دست می‌آورد، هیچ کاری انجام نمی‌دهد؛ از این رو می‌توان گفت: این درآمد، مصداق اکل مال به باطل است.

در پاسخ به پرسش پیش گفته، می‌توان گفت: پدیده سفته‌بازی ماهیت بیع دارد. از طرفی، این اوراق در عرف فعالان اقتصادی امروزی دارای استانداردهای معاملات بازار بورس است و بازار بورس نیز در میان عقلا و کارشناسان اقتصاد پذیرفته شده است. از این رو، می‌توان گفت: اسباب تصرف در اموال دیگران در معاملات سفته‌بازی در قالب بیع با رضایت دو طرف می‌باشد که مورد قبول عقلاست. به دلیل اینکه خصوصیات عوضین کاملاً مشخص است، انگیزه دو طرف معامله نیز تجارت و کسب درآمد است. اگر درآمد از راه متعارف باشد، به لحاظ شرعی بدون اشکال است.

دیگر اینکه، از نظر قواعد عربی، «باء» در «الباطل»، یا سببیت است یا مقابله، اگر سببیت باشد، مفهوم آیه چنین می‌شود: اموالتان را میان خود به سبب باطل نخرید، و در اموال یکدیگر به وسیله سبب باطل یعنی معامله‌ای که از نظر شرعی باطل است، تصرف نکنید. اگر «باء» مقابله باشد، معنای آیه این می‌شود: اموالتان را میان خود، در مقابل امر باطل نخرید. در این صورت، آیه شریفه شامل معامله‌هایی می‌شود که در آن کسی مالی را از دیگری تملک کند و در مقابل آن، عوض ارزشمندی به صاحب مال ندهد. در دادوستدهای بورس‌بازانه، دو معامله مستقل و جدا از هم صورت می‌گیرد و در هر دو معامله هم سبب شرعی وجود دارد که همان عقد است و همچنین در هر یک از این دو معامله، در برابر پولی که پرداخت می‌شود، عوض ارزشمندی که بخشی از مالکیت سهام یک شرکت است، تملک می‌شود که استاندارد بوده و زیر نظر سازمان بورس انجام می‌شود. منشأ سود در معاملات سفته‌بازانه، افزایش قیمت بازار از زمان خرید تا زمان فروش است و چون افزایش قیمت در ملک وی صورت گرفته، حق اوست؛ زیرا مالک عین، مالک افزایش ارزش نیز می‌باشد. دیگر اینکه، بورس‌بازی یک فعالیت و کار مفید اقتصادی است. بر پایه ویژگی‌های یادشده، می‌توان گفت: سفته‌بازی نمی‌تواند از مصداق‌های اکل مال به باطل قلمداد باشد.

۸-۴. اشکال کنز بودن سفته‌بازی

مفهوم اقتصادی کنز، حبس و خارج نمودن پول از جریان فعالیت‌های سودمند اقتصادی است که این رفتار، از نگاه اقتصاددانان، دارای آثار زیان‌باری اقتصادی مانند دور کردن اقتصاد از حالت تعادل و رکود است (شوقی، ۱۴۰۴، ص ۴۲۲). ممکن است اشکال شود که سفته‌بازی مصداق جدید از کنز باشد؛ زیرا سفته‌بازی تنها به بزرگ شدن بخش پولی منجر می‌شود و در جریان تولید قرار نمی‌گیرد. بنابراین، نگهداری پول برای سفته‌بازی باعث حبس ثروت جامعه می‌شود. عده‌ای بر این باورند که این دو پدیده غیر هم می‌باشند. مفید بودن، کمیاب و تحت انحصار بودن را منشأ ارزش و تقاضا می‌داند (مطهری، ۱۳۶۸، ص ۶۲-۶۳) و عرضه و تقاضا را منشأ نوسانات قیمت می‌داند. بنابراین، قیمت نماینده ارزش است که براساس عرضه و تقاضا تعیین می‌شود (مطهری، ۱۳۷۱، ص ۵۱-۱۰۹). اگر سفته‌بازی به صورت متعادل انجام شود، در قالب عقد بیع قرار می‌گیرد و از لحاظ شرعی مشکل ندارد. کنز که در آیات و روایات حرام اعلام شده است، به معنای گرد آوردن ثروت بیش از حد نیاز و بدون پرداخت حقوق الهی دانسته شده است؛ اما آنچه در اقتصاد در بحث تقاضای پول، به معنای خارج کردن پول از چرخه اقتصاد است، این دو مفهوم با یکدیگر متفاوت هستند. نگهداری پول برای سفته‌بازی، کنز به معنای اقتصادی است؛ اما حرام نیست. سفته‌بازی، به جریان انداختن سرمایه است.

۱۱۱

سفته‌بازی از منظر شرع

برپایه مطالب پیش گفته، می‌توان گفت: در دیدگاه مخالفین به تفاوت ماهوی سفته‌بازی با پدیده کنز در بازار سهام توجهی صورت نگرفته است. به نظر می‌رسد میان فعالیت‌های رایج سفته‌بازانه در بازار با کنز از جهت ماهیت، فرق دارد. به دلیل اینکه فعالیت‌های سفته‌بازانه در بازار سهام، به جریان انداختن دارایی و سرمایه در فعالیت‌های اقتصادی به شمار می‌رود (برتران، ۱۳۹۳، ص ۱۴۳). بنابراین، سفته‌بازی در بازار سهام و کنز که در آیه‌های ۳۴ و ۳۵ از سوره توبه حرام اعلام شده، دو چیز کاملاً جدا از هم هستند.

نتیجه‌گیری

از نگاه نگارنده، بر پایه مطالب پیش گفته، می‌توان نکته‌های زیر را به‌عنوان نتیجه بیان نمود:

۱. با توجه به اینکه پدیده سفته‌بازی، نوعی فعالیت تجاری و معاملاتی کوتاه‌مدت و مبتنی بر ریسک است که منشأ سود و زیان در آن فقط نوسانات قیمت اوراق بهادار در بازارهای مالی است، می‌توان گفت فعالیت‌های سفته‌بازی اگر متعادل باشد، به لحاظ فقهی ماهیت بیع را دارند.

۲. از اینکه ماهیت سفته‌بازی، بیع است، اصل مشروعیت آن به صورت کلی با استناد به عمومات آیات، بیع و اصل صحت معاملات سفته‌بازانه مورد قبول است.
۳. در مجموع از دیدگاه اندیشمندان مسلمان، به این نتیجه نائل می‌شویم که اگر سفته‌بازی طبق قانون شرع انجام شود، مجاز می‌باشد.
- آیات و روایات که در مورد سفته‌بازی قابلیت استناد دارند، دال بر جواز سفته‌بازی است.

منابع

* قرآن

۱. احمد جبر، علاءالدین (۲۰۰۹). بورصه الاوراق المالیه. ج اول، القاہرہ: الہیئۃ المصریہ العامہ.
۲. خورشید احمد (۱۳۷۴). مطالعاتی در اقتصاد اسلامی. مشهد: بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی.
۳. اویری (۱۸۹۶). سرمایہ‌گذاری بورس اوراق بہادار. نظریہ، روش‌ها، عمل و نتیجہ.
۴. بحرانی، یوسف بن احمد (۱۴۱۵). حدائق الناضرہ فی احکام العترہ الطاہرہ. ج ۲، قم: جامعہ مدرسین حوزہ علمیہ قم.
۵. توتونچیان، ایرج (۱۳۷۹). پول و بانکداری اسلامی و مقایسہ آن با نظام سرمایہ‌داری. تہران: توانگران.
۶. توحیدی، محمد، و موسویان، سیدعباس (۱۳۹۷). بررسی و تحلیل فقہی بورس‌بازی مبتنی بر دستکاری قیمت در بازار اوراق بہادار. فصلنامہ بورس اوراق بہادار، ۴۴، (۷۹ تا ۱۱۳).
۷. تہرانی، رضا، و قدرتی، علیرضا (۱۳۸۵). بورس‌بازی از دیدگاہ فقہ اسلامی «مورد پژوهش، بورس اوراق بہادار تہران». فصلنامہ جامعہ حسابداران رسمی ایران، ۱۰.
۸. الترمذانی، عدنان خالد (۱۴۰۸). السیاسہ التقد و المصرفیہ. بیروت: مؤسسہ الرسالہ.
۹. توحیدی، محمد. (۱۳۹۹). واکاوی معاملات بورس‌بازانہ در بازار اوراق بہادار بر اساس موازین شریعت اسلام. اقتصاد اسلامی، ۲۰(۷۸)، ۱۲۷-۱۵۸.
۱۰. توکیک (۲۰۱۴). بورس‌بازی مشروع در برابر بورس‌بازی بیش‌ازحد. مجلہ مدیریت مالی.
۱۱. جان باگل (۲۰۱۲). برخورد فرهنگ‌ها. سرمایہ‌گذاری در مقابل سفتہ‌بازی.
۱۲. حر عاملی، محمد بن الحسن (۱۴۱۴). وسائل الشیعہ. ج اول، ج ۱۲، مؤسسہ آل البیت لإحیاء التراث.
۱۳. خوئی، سیدابوالقاسم (۱۳۶۳). مصباح الفقاہہ. ج اول. ج ۳، قم: انتشارات داودی.
۱۴. دریوش. احمد یوسف (۱۴۱۸). احکام السوق و الاسلام و اثرها فی الاقتصاد الاسلامی. دمشق: دار المکتبی.

۱۵. رستمی، محمد زمان ورستمی، محمد هادی (۱۳۹۹). تبیین چالش‌های سفته‌بازی غیرطبیعی در بازار سهام و عدم جواز آن از منظر اقتصاد و با رویکردی به اسلام. مطالعات اقتصاد اسلامی، ۱۲(۲)، ۱۷۱-۱۹۹.
۱۶. رازی، حسین بن علی ابوالفتح (۱۴۰۸). روض الجنان فی تفسیر القرآن. ج ۹، مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
۱۷. سجادی، سیدجعفر (۱۳۸۸). بورس. چ دوم، تهران: انتشارات دانشگاه علم و صنعت.
۱۸. سرآبادانی، غلامرضا (۱۳۹۳). ریسک و کاربردهای آن در اقتصاد اسلامی. مجله اقتصادی، ۱۰-۹، ۵-۱۴.
۱۹. شیلفر. جی. بی. دلانگ و همکاران (۱۹۹۰). استراتژی‌های سرمایه‌گذاری با بازخورد مثبت و سفته‌بازی عقلایی بی ثبات کننده. مجله مالی.
۲۰. صالح‌آبادی، علی (۱۳۸۲). بورس‌بازی در بازار سهام از دیدگاه اسلام. فصلنامه پژوهشی دانشگاه امام صادق (علیه السلام)، ش ۲۰.
۲۱. صدر، شهیدسیدمحمدباقر (۱۳۷۵). اقتصاد در مکتب اسلام. قم: دفتر انتشارات اهل بیت (علیهم السلام).
۲۲. صدر، شهیدسیدمحمدباقر (۱۳۷۵). اقتصادنا. فرع خراسان: مکتبه الاعلام الاسلامی.
۲۳. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲). مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن. چ اول. ج ۱ و ۲، تهران: ناصرخسرو.
۲۴. طباطبایی. سیدمحمدحسین (۱۳۶۳). تفسیر المیزان. ترجمه سیدمحمدباقر موسوی همدانی. ج ۲.
۲۵. فنائی، سیدمجتبی (۱۳۹۱). خودآموز بورس. چ چهارم، انتشارات بورس وابسته به شرکت اطلاع‌رسانی و خدمات بورس.
۲۶. فیض کاشانی، ملامحسن (۱۴۱۵). تفسیر صافی. چ دوم. ج ۵، تهران: مکتبه الصدر.
۲۷. فریدمن، میلتن (۱۹۵۳). روش‌شناسی اقتصاد اثباتی. شیکاگو: انتشارات دانشگاه شیکاگو.
۲۸. قلعاوی، عسان (۱۴۰۹). المصارف الاسلامیه ضروره عصریه لماذا؟ و کیف؟ دار عالم الکتب للنشر و التوزیع.
۲۹. کالدور، نیکلاس (۱۹۳۹). سفته‌بازی و ثبات اقتصادی. بررسی مطالعات اقتصادی.
۳۰. کارت، فیلیپ (۱۹۳۰). هنر سفته‌بازی.
۳۱. گراهام، بنیامین (۱۹۷۳). سرمایه‌گذاری با هوش. چ سوم، انتشارات چالش.

۳۲. لاوینگتون (۱۹۹۱۳). منابع اجتماعی سفته‌بازی در بورس اوراق بهادار. مجله بورس، ۸۹.
۳۳. علینقی لنگری، محمدامین. (۱۳۹۰). تحلیل فقهی اقتصادی بورس‌بازی. تحقیقات مالی اسلامی، (۱)۱، ۵۷-۸۸.
۳۴. مکارمشیرازی و همکاران (۱۳۷۱). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۳۵. معصومی‌نیا، غلام‌علی (۱۳۸۹). ابزارهای مشتقه، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه.
۳۶. مطهری، مرتضی (۱۳۶۸). نظری به نظام اقتصادی اسلام. تهران: انتشارات صدرا.
۳۷. مطهری، مرتضی (۱۳۷۱). بررسی اجمالی مبانی اقتصاد اسلامی. تهران: انتشارات حکمت.
۳۸. میرمعزی، سیدحسین. (۱۳۸۲). مفهوم کنز از دیدگاه علم اقتصاد و اندیشمندان اسلامی. دوفصلنامه علمی مطالعات و سیاست‌های اقتصادی، ۰(۳)، ۲۳-۴۰.
۳۹. موسویان، سیدعباس، و سروش، ابودر (۱۳۹۳). آشنایی با بازار سرمایه. تهران: مؤسسه کانون اندیشه جوان.
۴۰. واعظ محمد، معینی شهرام، درخشان مرتضی. مقایسه تحلیلی سفته‌بازی و کارآفرینی از منظر اخلاق اسلامی و رشد اقتصادی. نشریه اقتصاد و بانکداری اسلامی. ۱۳۹۳؛ ۳ (۷): ۴۱-۶۴.
۴۱. یوسف کمال، محمد (۱۴۱۸). فقه الاقتصاد النقدي. مصر: دار الصابون دار الهدایه للطباعه و النشر و التوزیع. ۱۴۱۴، و جامعه الازهر.